

Андрій ДЯЧЕНКО
Національна академія державного управління
при Президентіві України

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Аналізуються напрями вдосконалення механізмів інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Зазначається, що стратегічні заходи щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб мають забезпечити: 1) привернення суспільної уваги до питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, їх потреб та проблем; 2) забезпечення змін у ставленні суспільства до розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб (за соціокультурним, соціально-економічним та гуманітарним вимірами); 3) підвищення рівня компліментарності приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб, підвищення рівня толерантності, довіри і взаємодії в суспільстві.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб, інтеграція внутрішньо переміщених осіб.

Andrii Diachenko. Directions of increasing the integrated capacity level of internal transfers in Ukraine

The ways of improving the mechanisms of integration of the internal displaced persons (internal transfers) are analyzed. It is indicated that strategic measures for the integration of internally displaced persons should ensure: a) attracting public attention to the issues of the integration of internally displaced persons into host communities, their needs and existing problems; b) ensuring changes in the society's attitudes towards the resolution of the problems of internally displaced persons (according to socio-cultural, socio-economic and humanitarian dimensions); 3) increasing the level of complementarity of host communities with internally displaced persons, increasing tolerance, trust and interaction in society.

Key words: internally displaced persons (internal transfers), state policy on internally displaced persons, integration of internally displaced persons.

У результаті анексії Російською Федерацією Криму та агресії на Донбасі Україна опинилась у стані гострої гуманітарної кризи, що спричинило масштабне внутрішнє переміщення понад півтора мільйона українських громадян. Різка зміна соціального статусу, пов'язана з втратою житла та майна, соціальних та родинних зв'язків, роботи та добробуту, разом із шоком від пережитої надзвичайної ситуації – це той соціально-психологічний фон, який супроводжує це переміщення. Тривалість перебування в статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зумовила зміну і проблем, пов'язаних із цим процесом, і векторів соціальної політики, спрямованої на цих людей – від негайної допомоги, забезпечення їх прав і свобод, гарантування безпеки життя та здоров'я до створення рівних умов для реалізації їх прав і законних інтересів та інтеграції до приймаючих громад.

Схвалення Кабінетом Міністрів України у листопаді 2017 р. Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року дає підстави для побудови оптимістичного сценарію подальшої інтеграції цієї групи громадян й одночасно стимулює до пошуку ефективних механізмів та технологій її реалізації. Вказані обставини визначили вибір теми дослідження.

З появою ВПО увага багатьох науковців була привернута до вирішення питань їх правового та соціального захисту, визначення їх статусу, розроблення напрямів соціальної політики та системи інтеграційних й адаптаційних заходів щодо цієї частини українського суспільства.

Напрями, причини та наслідки внутрішнього переміщення детально проаналізували О. Амоша, В. Антонюк, О. Балакірева, О. Брайчевська, О. Власюк,

В. Горбулін, Н. Гусак, Т. Доронюк, Ю. Залознова, С. Закірова, М. Закіров, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Непомнящий, О. Новікова, Я. Пилинський, Т. Семигіна, В. Смаль, С. Трухан та ін.

Метою статті є аналіз напрямів підвищення рівня інтеграційної спроможності ВПО в Україні.

Звіт міжнародних експертів «Оцінка комплексу заходів, які вживає уряд України щодо надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО)» містить розділ «Перехід від соціальної допомоги до інтеграції», у якому розглянуто основні стримуючі фактори щодо поточної інтеграції [7]. У довгостроковій перспективі чотири ключові чинники будуть впливати на досягнення інтеграції: конфлікт, стан економіки, місцеві відносини, компенсація. Наведемо основні шляхи мінімізації дії цих чинників.

Спочатку значна частина ВПО, особливо тих, хто виїхав недалеко від домівок, була переконана, що вони зможуть швидко повернутися. Проте події, які відбуваються на сході України, істотно похитнули ці сподівання. Відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та наказу Верховного Головнокомандувача Збройних сил України з 30 квітня 2018 р. розпочалася операція об'єднаних сил, яка відрізняється від антитерористичної операції тим, що це військова операція зі стабілізації ситуації на Донбасі та його соціального відродження [6]. Зважаючи на те що з цього часу військові дії велися майже кожен день, на сьогодні досягнення мирної угоди для розв'язання конфлікту для задоволення сторін, які воюють, є неможливим, отже, існує постійна небезпека та нестабільність.

У звіті командувача операцією об'єднаних сил Сергія Наєва про 100 днів операції зазначено: «близько 15 кв. км повернули під контроль Києва армії від початку операції об'єднаних сил. Знешкоджено понад 64 тис. вибухонебезпечних предметів та розміновано понад 1,5 тис. га місцевості, обладнано смуги забезпечення на Волноваському, Горлівському, Северодонецькому та Світлодарському напрямках.

За підсумками перших трьох місяців проведення операції, у червні та липні вдалося майже вдвічі зменшити кількість та інтенсивність ворожих обстрілів із застосуванням важкого озброєння, проте у серпні відбулося загострення ситуації» [5]. Найзапекліші бої були після звільнення селища Південне, що під окупованою Горлівкою, де потужні бої тривали місяць. За цей час бойовики майже вщент знищили село. І хоча інтенсивність обстрілів цієї ділянки фронту зменшилася, тиші тут немає [11].

Унаслідок цих подій для ВПО стає зрозуміло, що повертатися нікуди, тому інтеграція для тих, хто має достатню мобільність, усе більше буде розглядатися як єдиний варіант. Оскільки безпечне повернення ВПО в місця попереднього проживання неможливе, головна увага повинна приділятися їх адаптації в місцях нинішнього перебування або переселенню та інтеграції в інших регіонах України [1].

Наразі з боку уряду існують три основні стримуючі фактори, які самі по собі суперечать довгостроковій інтеграції:

1. У частині 3 ст. 15 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» серед іншого передбачено, що «держава-агресор компенсує прямі витрати внутрішньо переміщених осіб, які виникли внаслідок вимушеного переміщення, а також всі витрати на... облаштування зазначених осіб, що були здійснені за рахунок державного бюджету України...» [8]. Під час замороженого конфлікту мала ймовірність виплати будь-якої компенсації, а позиціонування будь-якої перспективи такої компенсації затримує прийняття рішення про компенсацію.

2. Часто вживана фраза «тимчасова окупація» налаштовує проти серйозного розгляду питання виділення компенсації.

3. Фінансові ресурси уряду перебувають під значним тиском, і, найімовірніше,

така ситуація буде тривати протягом деякого часу. Оскільки компенсація вимагатиме значних сум виплат, її можна буде розглядати лише за рахунок міжнародної допомоги, спеціально виділеної для цієї мети [7].

Працевлаштування та забезпечення ВПО житлом – ключові механізми інтеграції. Потреба в забезпеченні ВПО житлом також визнається в Рекомендаціях парламентських слухань від 31 березня 2016 р., зокрема в підпункті «а» пункту 3.2 «забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом» та підпункті «б» пункту 3.5 – «розробити моделі забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом». У розділі 6.2 також зазначається: «забезпечити цільове виділення земельних ділянок для внутрішньо переміщених осіб згідно з планами розвитку громад і територій для будівництва постійного житла з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб та потенціалу щодо можливостей перспективного працевлаштування та розвитку інфраструктури» [10].

Важливо забезпечити матеріальну самодостатність ВПО. У якийсь момент у майбутньому соціальні виплати ВПО повинні закінчитися в будь-якому випадку. Постійний фаворитизм однієї групи громадян над іншими суперечить би міжнародним принципам з прав людини.

Надаючи будь-яку компенсацію, пов'язану з житлом, потрібно було б ураховувати досвід інших країн, отриманий у подібних ситуаціях, наприклад грузинський досвід будівництва колективного житла для ВПО, яке в цілому перешкодило їхній інтеграції. Крім того, система компенсації повинна була б бути пов'язана з наданням житла в межах існуючих громад, а не з одноразовими грошовими виплатами. Без компенсації не може бути довгострокової масової інтеграції. Диференційований підхід має застосовуватися і щодо регіонів переселення ВПО залежно від рівня навантаження переселенцями, місцевих особливостей і можливостей працевлаштування.

Принципово, щоб державна політика стосовно ВПО була спрямована не лише на підтримку цієї категорії населення, а й на стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, які їх приймають. Необхідно змістити акцент з надання пільг переселенцям на підтримку регіонів вселення. Заходи, спрямовані на вирішення проблем переселенців, мають розроблятися таким чином, щоб вигоди від них отримали і відчули місцеві жителі [1, с. 49].

За фінансової підтримки уряду Японії представництво Міжнародної організації з міграції в Україні впроваджує проекти «Підтримка стабілізації громад на Донбасі» та «Підтримка стабілізації громад, що зазнали наслідків конфлікту на Донбасі». Основним завданням цих проектів є надання допомоги ВПО, а також особам, які постраждали від конфлікту на Донбасі, у частині сприяння стабілізації життєдіяльності, відновлення соціальної інфраструктури та проведення заходів соціального згуртування [3]. У межах реалізації проектів загалом проведено ремонтні роботи на 20 об'єктах соціальної інфраструктури Донецької та Луганської областей та надано гранти на проведення заходів соціальної згуртованості у вигляді матеріалів та необхідного обладнання.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні виділяє кошти на реалізацію різних програм у сфері інтеграції ВПО. Ці програми стосуються, перш за все, поліпшення умов проживання та медичного обслуговування, освіти, а також малого бізнесу. Головна особливість проектів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців полягає в тому, що вони розробляються з урахуванням інтересів не тільки ВПО, а й місцевого населення. Особливо це характерно для проектів з мікрокредитування з метою створення нових робочих місць. Надання кредитів для створення робочих місць на паритетних засадах, як для ВПО, так і для постійного населення сприяє поліпшенню взаємин між корінним і новоприбулим населенням, а отже, прискорює процес інтеграції ВПО.

Проекти з мікрокредитування переселенців передбачають створення на місцях

Public administration mechanisms

організацій, здатних видавати кредити й контролювати їх повернення. До обов'язків агентств входить, крім того, навчання людей підприємницькій справі, а також організація юридичної інфраструктури.

Надаючи допомогу безпосередньо організаціям ВПО, регіональне представництво співпрацює з державними структурами, що допомагають ВПО, як центрального, так і місцевого рівня.

Важливим моментом на шляху інтеграції ВПО є створення для них робочих місць шляхом інвестування проектів та програм розвитку підприємств, що активно працевлаштовують ВПО. З цією метою необхідно розробити дієві механізми економічного стимулювання підприємств, які працевлаштовують ВПО та надають їм допомогу. Це можуть бути механізми надання їм державного замовлення, податкових пільг або податкових канікул [1].

Данська Рада у справах біженців (Danish Refugee Council) за фінансової підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва (Swiss Agency for Development and Cooperation/SDC) і департаменту Міжнародного розвитку Великобританії (Department for International Development / DFID) розпочала нову програму, спрямовану на підтримку ВПО та осіб, які постраждали від конфлікту в Україні, стабілізацію їх життя та досягнення довгострокових рішень шляхом працевлаштування та отримання доходів. Головна мета програми: створення нових робочих місць для ВПО та осіб, які постраждали від конфлікту, через інвестиційний внесок у розширення існуючого бізнесу. Учасники програми: суб'єкти малого та середнього бізнесу Донецької, Луганської, Дніпропетровської та Запорізької областей. Програма передбачає створення принаймні 250 нових робочих місць для ВПО та осіб, які постраждали від конфлікту в Україні. У межах цього компоненту будуть надані бізнес-гранти для розширення бізнесу та створення нових робочих місць у розмірі від 2 000 до 10 000 дол. США.

Міжнародна організація з міграції за фінансової підтримки уряду Федеративної Республіки Німеччина, що діє через Німецький банк розвитку KfW, реалізує проект, що має на меті поліпшити можливості для самозабезпечення та самозайнятості ВПО та мешканців регіонів, які зазнали наслідків конфлікту. Для учасників, які успішно захистили бізнес-плани, буде наданий грант на започаткування або розширення власної справи.

Пілотний проект «Рука допомоги», який впроваджує Міністерство соціальної політики України за підтримки Світового банку, має на меті апробацію механізмів виведення ВПО зі стану бідності шляхом сприяння у працевлаштуванні, залученні до громадських робіт або започаткуванні власної справи. Проект реалізується в трьох областях: Львівській, Полтавській та Харківській.

За чотири місяці активної фази реалізації проекту «Рука допомоги» його учасниками стали більше ніж тисяча українців. Перші двадцять п'ять учасників проекту вже захистили бізнес-плани та невдовзі отримають фінансову допомогу в розмірі до 64 тис. грн для започаткування власного бізнесу. Безробітні й переселенці відкриють заклади харчування, міні-ферми, інтернет-магазини, виготовлятимуть меблі тощо.

За підсумками реалізації пілотного проекту, який завершиться у 2018 р., буде розроблений законопроект, що стосуватиметься поширенню успішного досвіду на всю територію України, що, у свою чергу, сприятиме суттєвому зменшенню рівня безробіття серед ВПО [9].

Отже, з метою пришвидшення інтеграції ВПО слід активізувати роботу з міжнародними донорами щодо залучення фінансової допомоги для реалізації інфраструктурних проектів, націлених на вирішення проблем ВПО, та їх активного залучення до реалізації таких проектів (створення та експлуатація об'єктів житлово-комунального господарства, соціальної інфраструктури, побутового обслуговування

тощо); сприяння появі технопарків, бізнес-інкубаторів на територіях, які відновлюються після збройного конфлікту; підтримка різних форм самоорганізації, пов'язаних із наданням взаємних послуг для своєї громади; підтримка та розвиток соціального підприємництва [2].

Варто припинити розглядати вимушених переселенців як тягар та проблему, побачити їхній трудовий та інтелектуальний потенціал, створити умови для його застосування з метою розвитку регіонів їх нового проживання та країни загалом, пропагувати таке бачення в засобах масової інформації, під час комунікаційних заходів тощо. Перетворення ВПО з проблеми для приймаючої громади на потужний ресурс розвитку можливе шляхом вирішення не тільки економічних проблем ВПО, а й соціальних.

У контексті застосування потенціалу ВПО для розвитку територій особливу увагу необхідно звернути на кваліфікованих спеціалістів, бізнесменів, молодь, що становлять їх більшу частину. За даними служби зайнятості, структура безробітних з-поміж ВПО суттєво різниться. Зокрема, за станом на червень 2015 р. половина з них була у віці до 35 років, а 70 % мають вищу освіту (загалом поміж безробітних 45 %) [4]. Понад 55 % із них за останнім місцем роботи працювали на посадах керівників, фахівців. Вони не лише мають знання та досвід роботи, а й готові його практично застосовувати. Згідно з висновками служби зайнятості, серед осіб, які планували скористатися її послугами (46 % опитаних ВПО), кожен другий був готовий до тимчасової зайнятості, 8 % – до навчання, 4 % – до відкриття власної справи [12].

Позитивні наслідки інтеграції ВПО пов'язані з активізацією підприємницької діяльності, відкриттям ВПО нових підприємств з новими робочими місцями і для мешканців громади, стимулюванням розвитку громади за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, що мешкають у громаді, зростанням якості та кількості трудового потенціалу, загальної соціальної активності за рахунок громадських активістів серед ВПО. Перевагами інтеграції непрацевдатних ВПО у громади є: розвиток соціальної інфраструктури за рахунок міжнародної допомоги, грантів, донорської допомоги на задоволення потреб ВПО; державне фінансування потреб ВПО у медичних, освітніх та соціальних послугах; формування принципів толерантності в громаді, забезпечення інтеграції в громаді і формування спільних цінностей ВПО та територіальної громади, розвиток партнерських відносин.

За результатами самооцінювання, ВПО отримують такі переваги: збільшення потенціалу інтеграції шляхом усунення негативних психічних станів, зростання віри в можливість самореалізації, відновлення соціального статусу, підвищення соціальної активності, зростання адаптаційних й інтеграційних здібностей, підвищення рівня матеріального забезпечення, мінімізація ризиків соціального відторгнення, зростання толерантності постійного населення громад до ВПО [2].

Отже, аналіз напрямів удосконалення механізмів інтеграції ВПО дозволив автору систематизувати їх таким чином: правовий, організаційний, економічний, соціально-психологічний, інформаційний. Стратегічні заходи щодо інтеграції ВПО мають забезпечити: 1) привернення суспільної уваги до питань інтеграції ВПО у приймаючі громади, їх потреб та проблем; 2) забезпечення змін у ставленні суспільства до розв'язання проблем ВПО (за соціокультурним, соціально-економічним та гуманітарним вимірами); 3) підвищення рівня компліментарності приймаючих громад до ВПО, підвищення рівня толерантності, довіри і взаємодії в суспільстві.

Заходи, які сприяють перетворенню ВПО на реальний ресурс розвитку територіальної громади, включають формування системи багатоканального фінансового забезпечення можливостей інтеграції ВПО в територіальні громади, розвиток доступного іпотечного кредитування, податкові преференції для суб'єктів

господарювання, які працевлаштовують ВПО, забезпечення доступності для ВПО програм мікрокредитування для розвитку або розширення малого та середнього бізнесу, налагодження партнерських та координаційних мереж між державним, громадським і приватним секторами та міжнародними організаціями для координації проектів допомоги ВПО.

Список використаних джерел / List of references

1. **Внутрішньо** переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Київ : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2016. – 448 с. [Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannia pereshkod do stratehii uspikhu : monohrafiia / O. F. Novikova, O. I. Amosha, V. P. Antoniuk [ta in.] ; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky promyslovosti. – Kyiv : In-t ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, 2016. – 448 s.]

2. **Донбас і Крим**: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна [та ін.]. – Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2015. – 474 с. [Donbas i Krym: tsina povnennia : monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina [ta in.]. – Kyiv : Nats. in-t strateh. doslidzh., 2015. – 474 s.]

3. **Звіт** про стан виконання у II кварталі 2016 року заходів, передбачених Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=169302 [Zvit pro stan vykonannia u II kvartali 2016 roku zakhodiv, peredbachenykh Kompleksnoiu derzhavnoiu prohramoiu shchodo pidtrymky, sotsialnoi adaptatsii ta reintehratsii hromadian Ukrainy, yaki pereselylysia z tymchasovo okupovanoi terytorii Ukrainy ta raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii v inshi rehiony Ukrainy, na period do 2017 roku. – Rezhym dostupu : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=169302].

4. **Макарова О. В.** Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб до місцевих ринків праці та запровадження активних програм зайнятості / О. В. Макарова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2015. – № 1. – С. 7 – 10. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_1_4 [Makarova O. V. Reintehratsiia vnutrishno peremishchenykh osib do mistsevykh rynkiv pratsi ta zaprovadzhennia aktyvnykh prohram zainiatosti / O. V. Makarova // Rynok pratsi ta zainiatist naselennia. – 2015. – № 1. – S. 7 – 10. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_1_4].

5. **Ми зупинили** повзучу експансію: Наєв відзвітував про 100 днів Операції об'єднаних сил. – Режим доступу : <https://www.5.ua/regiony/my-zupyuly-povzuchu-ekspansiiu-naiev-vidzvituvav-pro-100-dniv-operatsii-obiednanykh-syl-175726.html> [My zupyuly povzuchu ekspansiiu: Naiev vidzvituvav pro 100 dniv Operatsii obiednanykh syl. – Rezhym dostupu : <https://www.5.ua/regiony/my-zupyuly-povzuchu-ekspansiiu-naiev-vidzvituvav-pro-100-dniv-operatsii-obiednanykh-syl-175726.html>].

6. **Операція** Об'єднаних сил – це військова операція та соціальне відродження Донбасу, – генерал-лейтенант Сергій Наєв // Міністерство оборони України : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2018/05/02/operacziya-obednanih-sil-cze-vijskova-operacziya-ta-soczialne-vidrozhennya-donbasu-general-lejtenant-sergij-naev> [Operatsiia Obiednanykh syl – tse viiskova operatsiia ta sotsialne vidrozhennia Donbasu, – heneral-lejtenant Serhii Naiev // Ministerstvo oborony Ukrainy : ofits. sait. – Rezhym dostupu : <http://www.mil.gov.ua/news/2018/05/02/operacziya-obednanih-sil-cze-vijskova-operacziya-ta-soczialne-vidrozhennya-donbasu-general-lejtenant-sergij-naev>].

7. **Оцінка** комплексу заходів, які вживає уряд України щодо надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО) : остаточ. звіт про результати оцінки (16 черв. 2016 р.) / експерти : Грег Мак Таггарт, Майкл Стоун. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/13403.html> [Otsinka kompleksu zakhodiv, yaki vzhivaie uriad Ukrainy shchodo nadannia sotsialnykh posluh vnutrishno peremishchenym osobam (VPO) : ostatoch. zvit pro rezultaty otsinky (16 cherv. 2016 r.) / eksperty : Hreh Mak Tahhart, Maikl Stoun. – Rezhym dostupu : <http://www.msp.gov.ua/news/13403.html>].

8. **Про забезпечення** прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від

20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20 zhovt. 2014 r. № 1706-VII. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>].

9. **Про затвердження** Основних напрямів розв’язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015 – 2016 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лип. 2015 р. № 505. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248359035> [Pro zatverdzhennia Osnovnykh napriamiv rozv'iazannia problem zainiatosti vnutrishno peremishchenykh osib na 2015 – 2016 roky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lyp. 2015 r. № 505. – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248359035>].

10. **Про Рекомендації** парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» : Постанова Верховної Ради від 31 берез. 2016 р. № 1074. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19> [Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Stan dotrymannia prav vnutrishno peremishchenykh osib ta hromadian Ukrainy, yaki prozhyvaiut na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy ta na tymchasovo nekontrolovanii terytorii v zoni provedennia antyterorystychnoi operatsii» : Postanova Verkhovnoi Rady vid 31 berez. 2016 r. № 1074. – Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19>].

11. **Що змінилось** за 100 днів Операції Об’єднаних сил // 24 канал. – Режим доступу : https://24tv.ua/ukrayina_tag1119 [Shcho zminylos za 100 dniv Operatsii Obiednanykh syl // 24 kanal. – Rezhym dostupu : https://24tv.ua/ukrayina_tag1119].

12. **Щодо** надання послуг службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351058> [Shchodo nadannia posluh sluzhboiu zainiatosti vnutrishno peremishchenym osobam. – Rezhym dostupu : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351058>].

Надійшла до редколегії 17.09.18